

Posudek
na habilitační práci
PhDr. Davida Z b í r a l a , Ph.D.,
PODOBY A HRANICE RELIGIOZITY
VE VYBRANÝCH INKVIZIČNÍCH ZÁZNAMECH Z LET 1270-1330
Brno 2012, 276 s.

Na počátku úvah kandidáta zcela nepochybně stály závažné otázky, nakolik a pomocí jakých pramenů lze vůbec postihnout a pochopit kvalitu a míru religiozity u jednotlivců dávných, v daném případě vrcholně středověkých společenství. Zjednodušený náhled, který se často dokázal zakořenit v myslích i poměrně vzdělaných jedinců (viz fobie z Němců či církve v posledních letech), panuje totiž i v této sféře: prostým věřícím byl vtoukán jednotný věroučný systém působením sveřepých katechetů, jak jsou představováni v literárních a filmových dílech (či známi z autopsie) pro 19. a první polovinu 20. století. Dnes lze jednoznačně říci, že tato představa je na hony vzdálena realitě. Dalším neuralgickým bodem je inkvizice a podoba jejího působení. Každý ho zná: zobrazili ho Kaplický a Vávra v Kladivu na čarodějnice, s mučením, dlouhým žalářováním, ponižováním lidské důstojnosti, upalováním, obíráním obětí. A přece středověká inkvizice fungovala na odlišných principech a primárně jí šlo o nápravu heretika, nikoli jeho zničení. A hereze často nevycházela (jindy ovšem ano) z odchýlného uvažování postiženého jednotlivce, ale prostě jen špatné orientace v křesťanské nauce, způsobené prostotou mysli a zaostalým prostředím (jindy ovšem obdivuhodnou schopností nezávislé mysli). Inkvizice sledovala vždy jednu zásadní normu, neměla pochopení pro variantní řešení, přístupy charakteristické tolerancí či liberálním pojetím. A právě protokoly z inkvizičních jednání se stávají cenným pramenem, z něž lze podoby a hranice religiozity skutečně zkoumat, ovšem u neustálého vědomí jisté vypovídací specifčnosti a s patřičnou kritickou ostražitostí. Z ikonografického materiálu lze religiozitu zkoumat jen velmi omezeně, vždyť o čem vypovídají byť dobře zachované christologické a mariánské cykly, třeba na stěnách venkovských kostelíků? O stavu zbožnosti? Ne, spíše o schopnosti kněze objednat patřičného umělce a schopnosti umělce vtělit do tvarů a barvy obecně sdílené představy vzdělanější vrstvy duchovních. Nakolik prozrazují stav religiozity četné klášterní listiny týkající se ekonomických záležitostí? Velmi málo, snad jen tehdy, když zachycují zbožné nadání nějakého oltáře či kaple. Inkviziční protokoly však vstupují mnohem hlouběji do nitř jedinců a jako jeden z mála středověkých pramenů umožňují dnešnímu historiku, religionistovi, sociologovi či badateli z některých dalších příbuzných oborů seznámit se s představami, jednáním a uvažováním středověkých lidí. S jistými limity, samozřejmě.

D. Zbíral ovšem dále specifikuje oblasti, jimiž se chce zabývat a jež chce sledovat. Jde o sexuální morálku a její korelaci k věrouce, možnost osob se shodnou orientací v oblasti náboženských představ a praktik se propojovat do skupin a konečně otázku projevu náboženského skepticismu. Seznamuje s chodem inkvizice a objasňuje pravidla inkvizičního, tj. vyšetřovacího řízení, které postupně nahrazovalo starší soudní postupy založené zpravidla na přísahách, ordálech a nezřídká i pojetí kolektivní viny. Seznamuje s typy a charakterem pramenů, jež zůstaly po činnosti inkvizice, zdůrazňuje, že jde o notářské zápisy se zaběhanými formulemi a specializovanými výrazy, jejich podobu ovšem svými zásahy vytvářel inkvizitor, ale též notář. Zaobírá se pochybnostmi o věrohodnosti výpovědí, které se objevují již ve středověku. I v moderní době se touto problematikou zabývají četní autoři, kteří zjišťují strannost těchto zápisů, ba i manipulace, na druhé straně však také jejich výpovědní schopnost u vědomí specifčnosti. Šlo v nich o vliv formulí, příruček, snahu zaznamenat jen odchylné jednání, zhmotnit inkvizitorovu vlastní představu atd. Dotýká se také Del Colova rozlišení na prameny přímé a intencionální, jimiž jsou protokoly pro vlastní činnost inkvizice, a nepřímé a neintencionální, jimiž mají být pro herezi, magii či lidovou kulturu, podstatě však pro poznání věrnější. S uvedeným pak vcelku úspěšně polemizuje. Souhlasit lze s názorem o „adekvátnosti“ odpovědí vůči pramenům i otázkám a metodám. Autor na dalších stranách ukazuje, jak se s přehledem orientuje ve stávajících názorech na hodnověrnost inkvizičních záznamů i metodologickou a teoretickou výzbroj jednotlivých badatelů.

D. Zbíral se dále hlásí k nominalistickému pohledu na tvorbu pojmů ve vědě a souhlasí s J. Horským, podle nějž „Vědecký statut historiografie ... závisí na reflektované práci s pojmy, kriticko-analytickém teoretickém myšlení a dovednosti neustále kontrolovat teorie procesů a struktur“. Dovolím si ale upozornit na jisté nebezpečí, které může vyplývat především z přecenění posledního momentu, tedy neustálé kontroly teorií, která může sklouznout až do samolibé samoúčelnosti a vnímání historiografie jako neustálého sporu teorií a role historika jako jejich naplňovatele a objevitele. Je známo, že jedno paradigma nahrazuje zpravidla druhé, ne však vždy jako výsledek výzkumů hlubokých a širokých, nýbrž často jako reakce na politické, módní a další ovlivnění. Pak se může některým badatelům jevit právě historiografie snad po vzoru přírodních věd jako jakousi hrou teorií a může se stávat pohříchu odvětvím pseudovědeckým. Proč tyto úvahy? Autor totiž sám na počátku oddílu o sexuální morálce přiznává, že nechce vytvářet celkový obraz sexuality a sexuální morálky v záznamech, ale klade si jiné cíle: prozkoumat vztah morálky a religiozity a dále vymanit sledované z modelu normy a odchylky, kdy podstata interpretace se nachází v odlišnosti od morálky

kodifikované církevním právem. Nemělo by být poznání nefungování modelu normy a odchylky spíše výsledkem než předpokladem bádání?

První sledovanou osobou je Beatrice z Lagleize, pocházející z nižší šlechty. Ač byl její otec uznaným kacířem, její odpovědi nezakládají důvod domnívat se, že by ji katarská nauka nějak výrazněji ovlivnila. O to podrobnější jsou vstupy do jejího osobního života, kdy přiznala, že krom manželů – či vedle nich – měla sexuální poměr se čtyřmi dalšími muži, z nichž dva byli kněží. Podle E. La Roy Laduerieho „obava z hanby byla u Beatrice středobodem skutečného kodexu cti“. Beatrice vlastně prostřednictvím výpovědi uvádí obhajobu vlastní ctnosti, o níž však obecně nepanovalo vysoké mínění.

Jiný charakter má případ Petra Vidala, kde šlo jen o nevhodný výrok o hříšnosti styku s nevěstkou. Před soud se dostal spíše nešťastnou náhodou, stal se patrně obětí učené debaty dvou cestujících duchovních, jimž na otázku odpověděl, že placený styk s prostitutkou nepovažuje za hřích. Inkvizitor Fournier jej dokázal držet zato devět měsíců ve vazbě. Petr vnímal tělesný kontakt s prostitutkou v rámci morálky jako poctivý obchod, souzen však byl za svá slova o hříchu a za to, jestli jim věřil. V případě Grazidy Lizierové se podobně jako u Beatrice objevuje kněz Petr Clergue, který se stal jejím milencem v jejích patnácti letech, provdal ji a vztah udržoval i nadále. Ještě ve vězení ji nutil farářův bratr rychtář ke změně výpovědi. Ani ona nevěřila, že s farářem hřeší, „protože se jim to líbilo“. Nakonec se u ní řešil i incest, protože kněz byl její nevlastní strýc, což údajně nevěděla. Její morálka byla tolerantní k tělesnosti a sexualitě, s hříchem takové jednání pravděpodobně vůbec nespojovala.

S dalším případem se opouští oblast jihozápadní Francie a přechází do severní Itálie, oblasti kolem Ferrary (mění se tudíž základní pramen). Příklady tohoto oddílu sledují otázku: znamená odklon od standardních představ římské církve automaticky příklon k jinému, ucelenému systému, tj. členství v neortodoxní skupině? Armanno neboli Pungiluppo stál na pomezí mezi svatostí a herezí, pramenů je málo, plynou z nich však zásadní závažné, ne však nutně heretické momenty jeho názoru: kritika řeholníků, odmítání představy, že bez římské církve není spásy, a pochybnosti o přítomnosti Krista v eucharistii. Problém však byl v tom, že víru dokázal Pungiluppo prožívat i v metafoře a experimentu, prostřednictvím emocí, jež tak odmítá akademicky sešněrované prostředí. Dokonce měl přijmout dle sedmi svědků katarské *consolamentum*. Summa: nedoktrinální religiozita, mnohoznačná, leč neorganizovaná. Nekonformní asketismus přivedl do zvláštního postoje také Bompieria z Boloně, který byl nakonec jako recidivista upálen, navzdory lidovému vzednutí. Nižší rozlišovací schopnost zřejmě neměla vliv na upřímnou a ne zcela konformní zbožnost, opět nezařaditelnou k nějaké nejspíše dualisticky orientované skupině.

Poslední případy Jakuba Flamenghiho a Rajmunda „Bora“ de Area ukazují na materialistický skepticismus, objevují se zde úvahy o ateismu i panteismu (jde o značně diskutabilní materií).

D. Zbírál ve své práci ukázal, že se plně orientuje v pramenné základně k inkvizičním procesům, že s látkou pracuje a umí pracovat, že zná příslušnou literaturu a vývoj vědeckého náhledu na problematiku. Přehlednost textu, kultivovaný jazyk a samotné zjištění o variabilitě středověké religiozity, o jejích četných podobách, a hlavně o autentickém vnosu jednotlivých postav k vlastnímu duchovnímu či náboženskému žití považuji za silné stránky předkládané práce. Příklady sedmi jedinců jsou vybrány výstižně a zdařile a lze z jejich analýzy zcela jistě na mnohé usuzovat, ve shodě s autorem. Přesto se vrací otázka: jde o reprezentativní vzorek nebo exkluzivní vzorek?

Celkovou úroveň představuje práce Davida Zbírálů špičku naší možné produkce v daných odvětvích, neboť jde o práci svým způsobem interdisciplinární (historiografie, sociologie, religionistika, teologie). S plnou vážností ji proto doporučuji k obhajobě.

V Brně, 25. února – den sv. Valpurgy panny a Gottwaldova převratu – 2013

Prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

